

‘Müslümana Sövmek Fâsıklık, onu Öldürmek Küfürdür’ Hadisi Üzerine Bazı Mülâhazalar

Necdet AYDOĞDU*

“Some Evaluations on the
Hadith ‘to Insult a Muslim
is Sinful, to kill him is
blasphemy”

Abstract: The fact that faith and good deeds are mentioned together in more than seventy verses in the Qur’an and in many hadiths show that there is a direct relationship between faith and deeds. The fact that qualifications such as unbelief, polytheism and sinfulness were made along with some sins points to another dimension of the issue. The verses and hadiths on the relationship between faith and deeds have been interpreted in different ways by Islamic scholars, and accordingly, different definitions of faith and the relationship between faith and action have emerged. In this article, the hadith ‘Cursing a Muslim is sinful, killing him is disbelief’ will be analyzed within the context of faith-deed relationship. Source research of the hadith (in *Kutub al-tis’a*) will be done, and then the evaluations of the commentators for the understanding of the hadith and the common or different points in these evaluations will be tried to be determined. Since the evaluations of all commentators on the hadith will exceed the limits of our article, Bukhārī commentators such as Khattābī, Ibn Battāl, Kirmānī, Ibn Hajar al-Askalānī, Bedrūddīn al-Aynī, Ibn Rajab al-Hanbalī and Kastallānī and Muslim’s most famous evaluations of Nawawī’s will be discussed. Finally, it will be tried to determine whether the fiqh rules to be derived from the hadith and the influence of sectarian tendencies during this operation.

Citation: Necdet AYDOĞDU, “‘Müslümana Sövmek Fâsıklık, Onu Öldürmek Küfürdür’ Hadisi Üzerine Bazı Mülâhazalar” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/2, 2022, pp. 339-360.

Keywords: Hadith, Commentary, Sect, Interpretation.

I. Giriş

İslâm’ın itikadî, amelî ve ahlakî ilkeleri Kur’ân ile belirlenmiş, Hz. Peygamber tarafından insanlara ulaştırılmış, açıklanmış ve onun şahsında yaşanarak ortaya konmuştur. Hz. Peygamber mesajlarını verirken sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Ancak, kelimelerle ifade ettiklerinin muhataplarının zihninde oluşturduğu mana her zaman aynı olmamıştır. Bununla birlikte onun hayatta olduğu

* Dr. Sivas Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Hadis, SİVAS,
necdetaydogdu1966@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6576-1404

Geliş: 12.06.2022

Yayın: 31.12.2022

zaman zarfında bu tür farklı anlamlar önemli bir problem teşkil etmemiştir.

Hiz. Peygamberin vefatından sonra İslâm coğrafyasının sınırları genişleşmiş, farklı dil ve kültüre sahip insanlar İslâm'a girmiş, bu durum sünnetin anlaşılması konusunda bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntıları gidermek amacıyla, hadis ve sünnet toplanıp kayıt altına alınmış, kullanım kolaylığını sağlamak için tasnif edilmiştir. Bu süreçten sonraki çalışmalar sünnetin anlaşılmasına yönelik olmuştur. Sünnetin anlaşılıp yorumlanmasına yönelik çalışmalar ilk asırlardan itibaren sürdürülmeye devam etmektedir. Bu çalışmalar içerisinde şerhler ilk sırada yer almaktadır. Şerhlerin öncelikli amacı Hiz. Peygamber'in söz, fiil ya da onay olarak ortaya koyduğu Sünneti doğru olarak anlamak, hadislerden çıkarılacak fikhî hükümleri tespit etmektir.

Hadislerin zahirinden anlaşılman mana ile, Hiz. Peygamber'in kastettiği şeyin her zaman aynı olduğunu söylemek zordur. Arap diline hâkim bir Peygamber olarak zaman zaman söz sanatlarını ustalıkla kullanmış, teşbih, temsil ve benzeri yöntemlerle mesajlarını iletmiştir. Hiz. Peygamberin kastettiği şeyi tespit etmeye çalışan hadis şârihleri, rivâyetleri değerlendirip yorumlama sürecinde samimi bir gayret ortaya koymuşlarsa da zaman zaman mensubu oldukları mezhebi temâyülden tamamen bağımsız hareket edememişlerdir.

Bu araştırmamızda "Müslümana sövmek fâsıklık, onu öldürmek küfürdür" hadisinin anlaşılıp yorumlanması hedeflenmektedir. Bunun için önce rivâyetin kaynak tahlili yapılacak, daha sonra metnin anlamı, yorumu ve tenkidi yapılacak, hadisin anlaşılıp yorumlanması ve fikhî istidlallerinde mezhebi temâyülün öne çıkıp çıkmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

I. Hadisin Metni Tahlili, Anlamı ve Tenkidi

A. Kaynak Tahlili

Araştırmamıza konu olan ve başlıkta metnini verdiğimiz hadis, çok sayıda musannif tarafından rivâyet edilmiştir. İncelememizde Buhârî'nin (v. 256/870) rivâyet metni esas alınacaktır. Buhârî'nin rivâyeti şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرَبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ زُبَيْدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمُرْجَةِ، فَقَالَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
... Zübeyd (v. 122/740) dedi ki: Ben Ebû Vâil'e (v. 82/701) Mürcie fırkası hakkında sordum. Bunun üzerine şöyle dedi: Bana Abdullâh b. Mes'ûd (v. 32/652-53) Hiz. Peygamber'in 'Müslüman'a sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür' buyurduğunu rivâyet etti."¹

Buhârî *Kitâbü'l-Îmân*'a yukarıdaki senedle aldığı bu rivâyeti Sahîh'inin *Edeb*

¹ Buhârî, "Îmân", 37 (48).

ve *Fiten* bölümlerine iki farklı sened ile daha aynı metinle almıştır.² Hadis, Müslim (v. 261/875), Tirmizî (v. 279/892), Nesâî (v. 303/915), İbn Mâce (v. 273/887) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) tarafından da rivâyet edilmiştir.³ Musanniflerin rivâyetleri üç ayrı sahabeyle dayanmaktadır. Buhârî’nin üç rivâyeti de Abdullâh b. Mes’ûd’dandır. Müslim ve Tirmizî de hadisi Abdullâh b. Mes’ûd’dan rivâyet etmiştir. Nesâî’nin on rivâyetinin dokuzu Abdullâh b. Mes’ûd, birisi Sa’d b. Ebî Vakkâs’tandır (v. 55/675). İbn Mâce’nin rivâyet ettiği dört hadisnin ikisi Abdullâh b. Mes’ûd, birisi Sa’d b. Ebî Vakkâs, birisi de Ebû Hureyre’dendir (v. 58/678). Ahmed b. Hanbel’in rivâyet ettiği hadisler’den ikisi Sa’d b. Ebî Vakkâs, altısı ise Abdullâh b. Mes’ûd’dandır. Rivâyetlerin toplamına bakıldığında otuz iki rivâyetinin yirmi yedisinin Abdullâh b. Mes’ûd, dördünün Sa’d b. Ebî Vakkâs, birisinin ise Ebû Hureyre’den rivâyet edildiği görülmektedir.

Hadis, Buhârî, Tirmizî ve Nesâî tarafından üç farklı tarikten Abdullâh b. Mes’ûd’dan rivâyet edilmiştir. Buhârî, Tirmizî ve Nesâî, Ebû Vâil (Şekik) tarikinden, Tirmizî ve Nesâî Abdurrahmân b. Abdillâh b. Mes’ûd (v. 79/) tarikinden, Tirmizî ve Nesâî, Ebû’l-Ahves (v. 90/) tarikinden Abdullâh b. Mes’ûd’dan rivâyet etmiştir.

Hadis yine Nesâî ve Ahmed b. Hanbel tarafından Ebû İshâk (v. 126/) < Ömer b. Sa’d (v. 65/) tarikinden, İbn Mâce ve Ahmed b. tarafından Ebû İshâk < Muhammed b. Sa’d (v. 81) tarikinden Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan rivâyet edilmiştir. İbn Mâce hadisi İbn Sîrîn (v. 110/729) tarikinden Ebû Hureyre’den de rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud dışında kütüb-i sitte musannifleri bu hadisi eserlerine almıştır. İlerde görüleceği üzere, hadisin birkaç istisna dışında aynı metinle rivâyet edilmiş olması, rivâyetin sıhhati konusunda önemli bir delil teşkil etmektedir. Ri-

² Buhârî, “Edeb”, 44 (6044), “Fiten”, 8 (7076). Buhârî ilk rivayetten sonra “Bu hadisi Şu’be’den rivayette Gunder, Süleyman b. Harb’e mutâbaat etmiştir” açıklamasını yapmıştır.

³ Müslim, “İmân”, 64; Tirmizî, “Birr ve Silâ”, 52 (1983), “İmân”, 15 (2635); Nesâî, “Tahrîmü’l-dem”, 27 (4104-1413); İbn Mâce, “Mukaddime”, 7 (46), 9 (69), “Fiten”, 4 (3939-3941); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/176 (1519), 1/178 (1537), 1/385 (3647), 1/411 (3903), 1/416 (3957), 1/433 (4126), 1/439 (4178), 1/446 (4262), 1/455 (4345), 1/460 (4394). Musanniflerin rivâyetlerindeki metin farklılıkları, metin tahlili kısmında ele alınacaktır. Hadis, kütüb-i tis’a dışında çok sayıda kaynaktan da yer almaktadır. Bk. İbn Hibbân, *es-Sahih*, 13/266 (5939); Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kebir*, 8/20 (15952-15953), 10/209 (20969); Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/200 (245), 1/207 (256), 1/242 (304); Humeydî, *el-Müsned*, 1/212 (104); Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, 8/405 (4988), 8/408 (4991), 9/55 (5119), 9/183 (5276), 9/227 (5332), 9/236 (5346); Bezzâr, *el-Müsned*, 5/86 (1660), 5/196 (1795), 5/386 (2021), 5/438 (2076); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 8/156 (13407), 8/157 (13408), 19/168 (35694); Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 2/312 (846-847-848-849-850); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 9/97 (8522), 9/101 (8532), 10/105 (10105), 10/157 (10308), 10/159 (10316), 10/178 (10380), *el-Mu’cemü’l-evsat*, 4/44 (3567), 8/31 (7871). Ayrıca çalışmamız kütüb-i tis’a ile sınırlandırıldığı için, metin tahlilinde diğer kaynaklara değinilmeyecektir.

vâyetle alakalı yapılan değerlendirmelerde de hadisin sahih olduğu ifade edilmektedir. Tirmizî, rivâyet ettiği hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.⁴ Dârekutnî (v. 385/995), hadisin İshâk el Ezrak tarafından es-Sevrî < Zübeyd < Ebû Vâil < Mesrûk < Abdullâh b. Mes'ûd < Hz. Peygamber isnadı ile rivâyet edildiğini, ancak es-Sevrî'nin ashabının ona muhalefet ederek hadisi Sevrî'den Mesrûk'un yer almadığı Zübeyd < Ebû Vâil < Abdullâh b. Mes'ûd tariki ile rivâyet ettiklerini, yine Zübeyd'in ashabının da Zübeyd'den aynı şekilde rivâyet ettiklerini ve sahih olanın, Mesrûk'u isnadda zikretmeyenin rivâyeti olduğunu belirtmiştir.⁵ Hadisin Zekeriyâ b. Ebî Zâide tarafından Ebû İshâk < Muhammed b. Sa'd < Babası (Sa'd b. Ebî Vakkâs) tarikinden rivâyet edildiğini, Ma'mer'in ona muhalif olarak Ebû İshâk < Ömer b. Sa'd < Sa'd tarikinden rivâyet ettiğini belirtten Dârekutnî'ye göre doğru olan, Muhammed b. Sa'd (tarikinden rivâyet edilen) hadistir.⁶ Bûsîrî'ye (v. 840/1436) göre, Ebu Hureyre hadisinin isnadı sahihtir. Yine Sa'd b. Ebî Vakkâs hadisinin isnadı sahih, ricali güvenilirdir.⁷ Nâsiruddîn el-Elbânî'ye (v. 1999) göre, Nesâî rivâyetlerinin tamamı sahihtir.⁸ Şuayb el-Arnâud (v. 2016), İbn Mâce rivâyetinin isnadının sahih olduğu belirtmiştir.⁹

B. Metin Tahlili

Yukarıda senedlerini verdiğimiz rivâyetlerden Nesâî'nin rivâyet ettiği beş hadis dışında kalan tüm rivâyetler merfû'dur. Nesâî, beş rivâyeti Abdullâh b. Mes'ûd'un sözü (mevkuf) olarak rivâyet etmiştir.¹⁰

Buhârî'nin rivâyetlerinin üçünde de hadis metni "Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür" şeklindedir.¹¹ Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivâyetlerindeki hadis metni de Buhârî'nin metni ile aynıdır.¹² Diğer musanniflerin rivâyetlerinin çoğunluğu da aynı ifadeleri içermektedir. Nesâî'nin rivâyetlerinin yedisindeki metin de "Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür" şeklindedir.¹³ Ahmed b. Hanbel'in rivâyetlerinin beşindeki hadis metni

⁴ Bk. Tirmizî, "İmân", 15 (2635).

⁵ Dârekutnî, *el-İlel*, 5/260.

⁶ Dârekutnî, *el-İlel*, 4/357.

⁷ *Hâşiyetü's-Sündî alâ İbn Mâce*, 2/461.

⁸ Nesâî, *es-Sünen*, thk. Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, ts.), 633-634. Elbânî'nin notu.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâud v.dğr. (Dimaşk:Dâru'r-Risâle, 1430/2009), 1/48, 5/89, 91.

¹⁰ Bk. Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 27 (4105, 4106, 4107, 4113).

¹¹ Bk. Buhârî, "İmân", 37 (48), "Edeb", 44 (6044), "Fiten", 8 (7076).

¹² Bk. Müslim, "İmân", 64; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 52 (1983).

¹³ Tirmizî, "İmân", 15 (2635); İbn Mâce, "Mukaddime", 9 (69), "Fiten", 4 (3939, 2940, 3941).

¹³ Bk. Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 27 (4105, 4106, 4107, 4108, 4109, 4110, 4111).

“Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür” şeklindedir.¹⁴ Bu rivâyetlerin birisinde “Malının dokunulmazlığı, kanının dokunulmazlığı gibidir.” ilavesi vardır.¹⁵ İki rivâyetindeki metinde Müslüman kelimesi yerine Mü’min kelimesi yer almaktadır.¹⁶ Bu iki rivâyetin birincisinde “Mü’minin kardeşi ile üç gündün fazla dargın durması helal değildir”¹⁷ ilavesi vardır.

Yine rivâyetlerden < Şu’be/Süfyân < Zübeyd < Ebû Vâil tarikinden gelen rivâyetlerin tamamına yakınında Zübeyd’in Ebû Vâil’e ‘Bu hadisi Abdullâh’ın Hz. Peygamber’den naklettiğini işittin mi?’ şeklinde sorduğu ve onun da ‘Evet’ diye cevap verdiği ayrıntısı yer almaktadır.¹⁸

İncelediğimiz rivâyetin hadis musannifleri tarafından çoğunluğu aynı, bir kısmında da anlama fazlaca etki etmeyen (Mü’min ve Müslüman kelimeleri gibi) küçük farklılıklarla rivâyet edildiği görülmektedir.

“Mü’min” ve “Müslüman” kavramları, îmân ve İslâm kelimelerinden ism-i fâildir. İslâm alimleri, bu iki kavram arasında fark görmemişlerdir. Ebû Hanîfe’ye göre İslâm, Allah’ın emirlerine teslim olmak ve itaat etmek demektir. İslâmsız iman, imansız da İslâm olmaz. Onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidirler. Din ise, iman, İslâm ve şeriatlerin hepsine birden verilen isimdir.¹⁹ Mâtürîdî’ye göre, îmân ve İslâm kavramları arasında sözlük anlamları yönüyle fark olsa da kendileri ile hedeflenen amaç açısından ikisi aynı konumdadır. Her Müslümana Mü’min, her Mü’mine Müslüman denmesi tartışmasız benimsene gelen bir husustur. İslâm mezhepleri mensupları, kişiyi imandan çıkararak bir davranışın İslâm’dan da çıkardığı konusunda ittifak etmiştir. İslâm’dan çıkararak davranışın imandan da çıkarılması aynı konumdadır.²⁰ Buhârî’ye göre de İslâm ve iman birdir. Din, ikisinin müradifidir. İslâm ile imanı birbirinden ayıranlar ise, bu konuda ihtilaf etmiştir. Bazılarına göre din, iman ve İslâm’dan daha geneldir. Zira o imanı, İslâm’ı ve ihsanı içine alır. Nitekim Cibril hadisi buna delalet eder. İmanın tasdik, İslâm’ın da ameller olduğunu söyleyenlerin ekserisi ise dini İslâm

¹⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/178 (1537), 1/385 (3647), 1/411 (3903), 1/433 (4126), 1/455 (4345).

¹⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/446 (4262).

¹⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/176 (1519), 1/439 (4178).

¹⁷ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/176 (1519).

¹⁸ Bk. Müslim, “İmân”, 64; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 52 (1983); Nesâî, “Tahrîmü’l-dem”, 27 (4110); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/385 (3647), 1/411 (3903), 1/455 (4345).

¹⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber* (Mustafa Öz, İmam-ı Azam’ın Beş Eseri (İstanbul İFAV Yayınları, 2009) içerisinde)

58.

²⁰ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü’l-tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 747-753.

görmekte ve amelleri buna dahil etmektedir. Amelleri dinin dışına ancak Mürce'nin bir kısmı çıkarmıştır.²¹ Bu açıklamalar ışığında, hadis metnindeki "Mü'min" ve "müslim" gibi farklı iki kelimenin kullanılmasının, hadisin anlaşılıp yorumlanmasına, hadisten çıkarılabilecek hükümlere bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Hadisin kütüb-i tis'ada geçen metin formlarını tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

Metin	Muhaddis	Sahâbî Râvisi	Türü	Sayısı
Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak ise küfürdür	Buhârî	İbn Mes'ûd	Merfû	3
	Müslim	İbn Mes'ûd	Merfû	1
	Tirmizî	İbn Mes'ûd	Merfû	2
	Nesâî	İbn Mes'ûd	Merfû	4
	Nesâî	İbn Mes'ûd	Mevkûf	4
	İbn Mâce	İbn Mes'ûd	Merfû	2
	İbn Mâce	Ebû Hureyre	Merfû	1
	İbn Mâce	Sa'd b. Ebî Vakkâs	Merfû	1
	Ahmed	İbn Mes'ûd	Merfû	4
Müslümanın kardeşine sövmesi fâsıklık, onunla savaşmak ise küfürdür. Malının dokunulmazlığı, kanının dokunulmazlığı gibidir.	Ahmed	İbn Mes'ûd	Merfû	1
Mü'mine sövmek fâsıklık, onunla savaşmak ise küfürdür.	Ahmed	İbn Mes'ûd	Merfû	1
Müslüman ile savaşmak küfür, ona sövmek ise fâsıklıktır.	Tirmizî	İbn Mes'ûd	Merfû	1
	Ahmed	İbn Mes'ûd	Merfû	1
	Ahmed	Sa'd b. Ebî Vakkâs	Merfû	1
	Nesâî	Sa'd b. Ebî Vakkâs	Merfû	1

²¹ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî*, 1/91.

Müslümanın kardeşi ile savaşması küfür, ona sövmesi ise fâsiklıktır	Ahmed	İbn Mes‘ûd	Merfû	1
Mü’min ile savaşmak küfür, ona sövmek ise fâsiklıktır.	Nesâî	İbn Mes‘ûd	Mevkûf	1
Mü’min ile savaşmak küfür, ona sövmek ise fâsiklıktır. Müslümanın kardeşi ile üç günden fazla dargın kalması helal değildir.	İbn Mâce	İbn Mes‘ûd	Merfû	1
	Ahmed	Sa’d b. Ebî Vakkâs	Merfû	1

Tablo 1. Hadisin Karşılaştırmalı Metin Tablosu.

C. Metnin Anlamı

Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri, İslâm âlimlerine göre Kur’ân’dan sonra en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir.²² İncelediğimiz hadis, bu iki eserde yer alan “müttefakun aleyh”²³ rivâyetlerdendir. Buhârî ve Müslim’in üzerinde ittifak etikleri hadisin kabul ile karşılanması gerektiği hususunda ümmet ittifak etmiştir. Bu kısma giren hadislerin tamamının kesin olarak sıhhatine hükmedilmiş, buna dair nazârî kesin ilmin de hâsıl olduğu ifade edilmiştir.²⁴ Hadisin metninde iki fiil ve bu iki fiilin amelî-itikadî karşılığı yer almaktadır.

Hadis metninin birinci kısmında yer alan “sibâb” kelimesi, sövmek, hakaret etmek, bir kimsenin ırzı hakkında onu ayıplayacak şekilde konuşmak anlamına gelmektedir.²⁵

Hadisin ikinci kısmında yer alan “kitâl” kelimesi, “öldürmek” manasına ge-

²² Bk. Süyûtî, *Tedribü’râvî*, 72.

²³ Buhârî ve Müslim’in *Câmi’u’s-sahîh*’lerinde ittifakla rivayet ettikleri hadislerdir. Hâkim en-Nisâbüri, sahih hadislerin en üst mertebesine “müttefakun aleyh” dediği Buhârî ve Müslim’in ittifakla rivayet ettiği hadisleri yerleştirmiştir. Müttefakun aleyh hadisler, sahih hadislerin en üst mertebesinde yer almaktadır. Bk. Ahmet Yücel, “müttefakun aleyh”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul TDV Yayınları, 2006), 32/224.

²⁴ Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Muqaddimetü İbni’s-Şalâh fî ulûmi’l-hadis*, thk. Üsâme el-Belhî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1431/2010), 98. İbn Salâh’ın bu görüşü daha önce ve sonraki alimler tarafından da dile getirilmiştir. Nevevî, İbn Salâh’ın bu görüşüne karşın, “Muhakkik alimler ve diğer pek çok kişi, bu konuda İbn Salâh’tan farklı düşünmüş ve mütevâtir seviyesine ulaşmayan Sahîhain hadистерinin zann-ı gâlip ifade edeceğini söylemiştir” demiştir. Bk. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, thk. Muhammed Osmân el-Hûşt (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabî, 1405/1985), 1/495.

²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredat- Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), “s-b-b”, 473.

len “ka-te-le” fiilinden müfâale babında masdardır. “Savaşmak, savaşmaya çalışmak” demektir.²⁶

“Fusûk”, şer’ın sınırlarının dışına çıkmak demektir. Bu kelime, küfür kelimesinden daha geniş anlamlıdır. Az olsun, çok olsun her günahla fîsk meydana gelir. Fakat fîskın çok günahla meydana geldiği meşhurdur. Fâsık, daha çok dinî hükümlere bağlanıp onları ikrar ettikten sonra onların tümünü veya bir kısmını ihlal eden kişi için kullanılır. Eğer köken olarak kâfir olan kişiye fâsık denirse, onun aklın ve fırtarın gerektirdiği hükmü ihlal ettiğinden dolayıdır. Fâsık kavramı kâfir kavramından, zâlim kavramı da fâsık kavramından daha geniş anlamlıdır.²⁷

“Küfr” kelimesi sözlükte “bir şeyi örtmek” anlamına gelir. Küfrün en büyüğü Allah’ın birliğini ve şeriatı veya Peygamberliği inkâr etmektir. Küfr kelimesi daha çok din konusunda “inkâr etmek, gizlemek” anlamlarında kullanılır.²⁸ Bu kelime Kur’ân’da nimetlere şükrün zıddı olarak “nankörlük” anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Mutlak anlamda kullanılan “kâfir” kelimesi, Allah’ın birliğini veya şeriatı veya Peygamberliği ya da her üçünü inkâr eden kişi anlamında kullanılması yaygındır. Kimi zaman da şeriatı çiğneyen ona karşılık Allah’a yapması gereken şükrü terk eden kişinin bu işini tanımlamada “kefera” fiili kullanılır.³⁰ Yüce Allah her iyi görülen ameli imandan saydığından, her yerilen işi de kâfirlikten saymıştır.³¹

Zahiren Müslümana hakaret ve sövgünün büyük günah olup, bu işi yapmanın fâsıklık, Müslüman ile savaşma fiilinin ise küfür olduğunu ifade eden bu hadis, Kur’ân’ın “birbirlerinin kardeşleri” olduklarını belirttiği³² Müslümanların birbirlerine karşı tavırları konusunda Hz. Peygamber’in bir uyarısı mahiyetindedir.

D. Metnin Değerlendirmesi ve Tenkidi

Hadis zahiren Müslümana sövüp hakaret etmenin fâsıklık, onunla savaşmanın küfür olduğuna işaret etmektedir. Ancak buradaki küfür, -ilerde görüleceği üzere- şârihlerin de ifade ettiği gibi “hakkı inkâr edip, İslâm’dan çıkmak” anlamında itikadî manada bir küfür değildir. “İnkarcıların fiiline benzeyen bir şey yapmış olmak” manasına gelmektedir. Hz. Peygamber’in bu hadiste dile getiren manaya gelecek çok sayıda uyarısı vardır.

Hadis, fikhî ve itikadî bir içeriğe sahiptir. Fikhî, itikadî ya da siyasi içeriklere

²⁶ Râğıb el-İsfahânî, “k-t-l”, *Müfredat- Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 822.

²⁷ Râğıb el-İsfahânî, “f-s-k”, *Müfredat- Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 796.

²⁸ Râğıb el-İsfahânî, “k-f-r”, *Müfredat- Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 918.

²⁹ Bk. en-Neml 27/40.

³⁰ Bk. er-Rûm 30/44.

³¹ Bk. el-Bakara 2/102. Râğıb el-İsfahânî, “k-f-r”, *Müfredat- Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 918-919.

³² Bk.el-Hucurât 49/10.

sahip olan hadislerin seçilmesi kadar, hangi bölüm altında verildiği de önemlidir. Bu konuda musanniflerin mezhebi, fikrî ve siyasi eğilimi belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Konulan bab başlığı, aslında hadisin anlamı ve yorumudur. Hadis, Buhârî, Müslim ve Tirmizî gibi musannifler tarafından *Kitâbü’l-İmân* bölümünde zikredilmiştir. Bu da onların meseleyi imanla bağlantılı gördüklerini göstermektedir. Bilindiği üzere *Câmi’* türü eserlerin *İmân* bölümü, imanla ilgili meselelere dair rivâyetleri içermektedir. Buhârî, bu bölümdeki bab başlıklarına, imanla alakalı meseleler hakkındaki kanaatini yansıtan ifadeler koymuştur. Aslında bu, “Buhârî’nin fihkî, bab başlıklarındadır”³³ şeklinde özetlenen bir duruma delalet etmektedir. Nitekim, bâzı şârihler de bazı başlıkların bazı fırkalara reddiye olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.³⁴

Buhârî hadisi “Mü’minin Farkında Olmaksızın Amelinin Boşa Gitmesinden Korkması” babı altında zikretmiştir. İbn Battâl (v. 449/1057), Buhârî’nin bu babdaki gayesinin Mürcie’nin “Allah’tan başka ilah olmadığına inanan kişiye Allah’ın azab etmeyeceği ve günahları sebebi ile amellerini boşa çıkarmayacağı” görüşünü reddetmek olduğunu, bu gayeye matuf olarak bu baba sahabe ve tabiinin “Faziletleri ve ictihadlarına rağmen amellerini az bulduklarına ve Rablerinin azabından kurtulamayacaklarından korktuklarına” dair bazı sözlerini dahil ettiğini belirtmiştir.³⁵ İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1393), Buhârî’nin bab başlığına bu ad vermesini ‘Mü’minin kendisinin kâmil bir imana sahip olduğunu, imanının Cibril’in ve Mikâil’in imanı gibi olduğunu, Mü’min olduğu sürece kendisi hakkında amelî nifaktan endişe etmesinin gerekmeyeceğini” söyleyen Mürcie’ye reddiye vermek” olarak izah etmiştir.³⁶ Kastallânî (v. 923/1517), Buhârî’nin bab başlığındaki ifadesinin İhbâtiyye mezhebinin³⁷ görüşlerini desteklediğini, onlara göre kötülüklerin amellerin tamamını boşa çıkardığını ve onların asi hakkında kâfir hükmü verdiklerini belirtir. Buhârî’nin bu babı iman sadece kalbin tasdiki olarak gören ve günahla birlikte kâmil imanın varlığını kabul eden Mürcie’yi reddetmek için koyduğunu söyler³⁸

³³ Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-sâri mukaddimetü fethu’l-bârî*, thk. Abdükâdir Şeybe, (Riyad 2000), 16; Nureddin İtr, “el-İmâm el-Buhârî ve Fikhu’t-Terâcim fi Câmihi’s-Sahih”, *Mecelletü’ş-Şeria ve’d-Dirâsati’l-İslâmiyye*, 4 (1406/1985), 62.

³⁴ Bk. Ebü’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1421/2000), 1/100, 13/421.

³⁵ Ebü’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubi, *Şerhu Sahihî’l-Buhârî li İbn Battâl*, thk. Ebü Temim Yâsir b. İbrâhîm (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, ts.), 1/110.

³⁶ Ebü’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Fethu’l-bârî ‘alâ Sahihî’l-Buhârî*, thk. Târik b. Avdullâh b. Muhammed (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzi, 1417/1996), 1/177.

³⁷ Hâricilere ait olan ve büyük günahların kişinin iyi amellerini boşa çıkarıp onu kâfir yaptığı görüşü. İbn Hacer, Kaderiyye’nin büyük çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1/110.

³⁸ Kastallânî, *İrşâdüs-Sâri*, 1/198

Hadis, Buhârî'nin iman-amel ilişkisi konusundaki delillerindedir. Zira Buhârî'ye göre iman söz ve ameldir. Artar ve eksilir.³⁹ Bunu bab başlıklarına koyduğu ifadelerle bu düşüncesini ortaya koymuştur. Ona göre, Hz. Peygamberi sevmek,⁴⁰ beş vakit namaz kılmak,⁴¹ zekât vermek,⁴² Ramazan orucunu tutmak,⁴³ cihad etmek,⁴⁴ Kadir gecesini ihya etmek,⁴⁵ selamı yaymak,⁴⁶ Müslümanın cenaze namazını kılmak,⁴⁷ haya,⁴⁸ Ensâr'ı sevmek,⁴⁹ kendisi için istediğini kardeşi için de istemek⁵⁰ imandandır. İman ehli amelleri bakımından birbirlerinden farklıdır/üstündür.⁵¹

İmân kavramı sözlükte “tasdik etmek” manasına gelmektedir. Bu kavramın istilâh anlamı hakkında farklı tanımlar yapılmıştır. İman özü itibariyle kalbin tasdiki olduğu için, en basit anlamıyla yapılan ilk tanım “kalp ile tasdik etmek” şeklindedir. İmanın ikinci tanımı “sadece dil ile ikrar etmek” şeklindedir. Bir başka tanıma göre iman, “dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmek” demektir. İmanla alakalı yapılan en kapsamlı tanım ise “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve diğer uzuvlarla amel etmek” şeklindedir.

Ebû Hanîfe'ye (v. 150/767) göre iman, dil ile ikrar ve kalb ile tasdiktir. İman, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz ve eksilmez. Fakat yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir.⁵² Gazzâlî'ye (v. 505/1111) göre iman, kelime-i tevhîdî dil ile ikrar, kalp ile zerre şüpheye yer kalmayacak şekilde tasdik etmektir.⁵³

İman, esas itibariyle kalbî bir eylem olmakla birlikte, Kur'an'da çoğunlukla sâlih amel ile birlikte kullanılmıştır.⁵⁴ Cennet ehlinin özelliklerinden bahseden âyetlerde onların imanla birlikte haksızca bir cana kıymadıklarına ve zina

³⁹ Bk. Buhârî, “İmân”, 1, 18.

⁴⁰ Bk. Buhârî, “İmân”, 8.

⁴¹ Bk. Buhârî, “İmân”, 30, 40.

⁴² Bk. Buhârî, “İmân”, 34.

⁴³ Bk. Buhârî, “İmân”, 27.

⁴⁴ Bk. Buhârî, “İmân”, 26.

⁴⁵ Bk. Buhârî, “İmân”, 25.

⁴⁶ Bk. Buhârî, “İmân”, 20.

⁴⁷ Bk. Buhârî, “İmân”, 35.

⁴⁸ Bk. Buhârî, “İmân”, 16.

⁴⁹ Bk. Buhârî, “İmân”, 10.

⁵⁰ Bk. Buhârî, “İmân”, 7.

⁵¹ Bk. Buhârî, “İmân”, 15.

⁵² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* (Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri (İstanbul İFAV Yayınları, 2009) içerisinde), 58.

⁵³ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. Ali Arslan (İstanbul 1992), 88.

⁵⁴ Örnek olması hasebiyle bk. el-Bakara 2/25, 82, en-Nisâ 4/57, 122, el-Asr 103/3, et-Tîn 95/6.

etmediklerine,⁵⁵ oruç tutup namaz kıldıklarına, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırdıklarına⁵⁶ vurgu yapılmıştır. Bu durum, iman ile amel arasında yakın bir ilişkinin olduğunu gösterir. Kur'ân'a göre insanın yaratılmış amacı Allah'a kulluk etmektir.⁵⁷ Ölümün ve yaşamın var ediliş sebebi, insanın güzel işler yapıp yapmadığını, yaratılış gayesine uygun davranıp davranmadığını sınamaktır.⁵⁸ Allah'ın insana yapmasını emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işler, dinî terminolojide salih amel olarak adlandırılmıştır.⁵⁹ Sâlih amel, inanca dair hususların yaşama aktarılmasını ifade eder. Bu yönüyle ameller bir bakıma imanın belirtileridir. Günah, bu emirlerin yerine getirilmemesi veya yasakların çiğnenmesiyle ortaya çıkan ve dinî, ahlâkî ve vicdanî açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur.⁶⁰

İman-amel ilişkisi konusu, ilk dönemlerden itibaren İslâm toplumunun zihnini meşgul eden, İslâm alimlerini etkileyen ve onları bu konuda farklı düşünmeye sevkeden önemli bir konudur. Özellikle büyük günah işleyen durum, Hâriciye, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet ve Şia uleması tarafından tartışma konusu yapılmış, bu konuda farklı teoriler geliştirilmiştir.

Günah, Allah'ın emir ve yasaklarının çiğnenmesini ifade eder. Bu yönüyle günahlar arasında temelde bir farklılık yoktur. Ancak bazı günahlar, ferdi ve toplumsal hayat üzerindeki etkileri sebebi ile büyük günah olarak nitelenmiştir. Günahların en büyüğü Allah'a ortak koşmaktır. Çünkü bu en büyük zulümdür.⁶¹ Şirk dışında sihir ve büyü yapmak, ana-babaya karşı gelmek, yetim malı yemek, haksız yere adam öldürmek, faiz yemek, dürüst kadınlara iftira atıp iffetsizlikle suçlamak, savaştan kaçmak, yalancı şahitlikte bulunmak ve zina yapmak gibi günahlar da bazı hadislerde büyük günah olarak isimlendirilmiştir.⁶²

Amel ve imanın bir bütün olduğunu kabul eden Hâricîlere göre, büyük günah işleyen kimse İslâm dairesi dışına çıkmış olur.⁶³ Mürcie'nin imanın tanımı konusunda "kalbin marifeti veya tasdik", dil ile ikrâr, kalp ile tasdik" ve "dil ile ikrar" gibi üç farklı görüşü vardır. Bu üç görüşün hiçbirisinde amel imana dahil

⁵⁵ el-Furkân 25/68.

⁵⁶ et-Tevbe 9/112.

⁵⁷ ez-Zâriyât 51/56).

⁵⁸ el-Mülk 67/2.

⁵⁹Süleyman Uludağ, "Amel", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1991), 3/13.

⁶⁰ Ömer Faruk Harman, "Günah", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 1996), 14/278.

⁶¹ Lokmân 31/13.

⁶² Buhârî, "Vesâyâ", 23 (2766), "Hudûd", 44 (6587); Müslim, "İmân", 89; Ebû Dâvud, "Vesâyâ" 10 (2874, 2875); Nesâî, "Vesâyâ", 12 (3671).

⁶³ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 66; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 45; el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, 1/204.

değildir. Büyük günah işleyenler fâsıklıkları ile birlikte kâmil Mü'mindirler. Onların bu görüşü "Küfürle birlikte amel fayda vermediği gibi, imanla beraber kötü ameller zarar vermez." şeklinde formüle edilmiştir.⁶⁴ Mürchie'den olduğu iddia edilen Ebû Hanîfe, ameli imana dahil etmemiştir. Ancak onun yaklaşımı, Mürchie'den tamamen farklıdır. Ebû Hanîfe'ye göre günahlar Mü'mine zarar verir. Allah'a ortak koşmak ve küfür dışında büyük ve küçük günah işleyen fakat tevbe etmeden Mü'min olarak ölen kişinin durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse ona Cehennem'de azab eder, dilerse affeder ve hiç azaba uğratmaz.⁶⁵ Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen ne Mü'min ne de kâfirdir. İkisinin arasında bir yerdedir. Tevbe etmeden öldüğü takdirde Cehennemliktir. Fakat cezası kâfirlerden daha hafif olacaktır.⁶⁶ Ehl-i Sünnet'in Mâturidiye fırkasına göre iman kalp ile tasdiktir. Ameller imanın bir parçası değildir. İmanın dışında birer farizadır. Ameller işlenmekle iman artmaz, terk etmekle azalmaz. Büyük günah işleyen dinden çıkmaz, kâfir olmaz. Ancak fâsıktır. Ahiretteki durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse azab eder, dilerse affeder.⁶⁷ Eş'ariye'de üç farklı iman telakkisi vardır. Birinci yaklaşıma göre-ki Eş'ari'nin (v. 324/935-36) görüşü de budur- iman tasdiktir. İkinci tanıma göre iman ikrardır. Üçüncüsü ise ashab-ı hadisin "farziyla nâfileleriyle bütün ibadetleri iman olarak gören" yaklaşımıdır. Ameller, imanın aslı değil rûknüdür. Bu sebeple büyük günah işleyen kimse fâsıktır, imandan çıkmaz. Tevbe etmeden ölürse durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse affeder, dilerse cezalandırır.⁶⁸ Şâfiî (v. 204/820), Mâlik (v. 179/795), Ahmed b. Hanbel gibi selef âlimleri ameli imandan bir parça kabul etmektedirler.⁶⁹ Mâturidiye'ye ve Eş'ariyye'nin çoğunluğuna göre büyük günah işleyen kişinin durumu aynıdır. Ameli imanın bir parçası olarak görmediklerinden, büyük günah işleyen kişinin dinden çıkıp kâfir olamadığı görüşünde ittifak etmişlerdir.⁷⁰ Buhârî'nin yaklaşımı da böyledir.

Amellerin boşa gitmesi konusu Kur'ân'da hem itikadî hem de amelî boyutu ile birlikte ele alınmıştır. Kur'ân'a göre inanmayı reddedenlerin ameli kesinlikle boşa gidecek ve onlar âhirette de hüsrana uğrayacaklardır.⁷¹ Bu âyette inanmayanların amellerinin boşa gideceği belirtilmiştir. Bazı âyetlerde inananların bazı

⁶⁴ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 109; Bk. Abdülkâhir el-Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 148-152.

⁶⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 57.

⁶⁶ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 144; Abdülkâhir el-Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 83; el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, 1/223.

⁶⁷ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 385.

⁶⁸ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 413.

⁶⁹ Bk. en-Nesefi, *Tebşıra*, 2/ 798; Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid*, 180.

⁷⁰ Bk. Mâturidi, *Kitâbü't-Tevhîd*, 489-496.

⁷¹ el-Mâide 5/5.

filleri sebebi ile amellerinin boşa gideceği konusunda uyarılar yapılmıştır. Allah’ın ve Peygamberinin emirlerine itaat etmemek,⁷² sesini Hz. Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmek, ona yüksek sesle bağırarak,⁷³ insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakayı başa kakıp gönül kırmak⁷⁴ amellerin boşa çıkmasına sebep olarak gösterilmiştir. Bazı hadislerde de bu durum dile getirilmiş, “ikinci namazını terk edenin”,⁷⁵ “Allah falan kimseyi affetmez” diyen kişinin⁷⁶, özürsüz olarak vakti çıkıncaya kadar farz bir namazı terk edenin⁷⁷ amelinin boşa gideceği belirtilmiştir.

Ebû Hanife, amellerin boşa çıkması konusunda şu izahı yapmıştır:

“İyiliklere gelince, onları üç şeyden biri boşa çıkarır. Bunların birincisi Allah’a şirk koşmaktır. Bu konuda Allah ‘Her kim imanı inkar ederse, bütün işledikleri boşa gider’⁷⁸ buyurmuştur. İkincisi bir kimseyi azad etmek veya veya sıla-i rahimde bulunmak yahut Allah rızası için bir malı sadaka olarak verdikten sonra gazaplanmak veya gazap haricinde iyilik yaptığı kimseyi minnet altında bırakmak için ‘Ben sana sıla-i rahimde bulunmadım mı?’ ve benzeri şeyler söyleyerek başa kakma durumudur. Bu ve benzeri durumlarda o ve benzeri kimse- nin sevabı suratına çarpılır. Zira Yüce Allah ‘Sadakalarınızı başa kakma veya eza etmek suretiyle iptal etmeyin’⁷⁹ buyurmaktadır. Üçüncüsü başkalarına gösteriş yapmak için amel işlemektir. Riya için yapılan salih ameli Allah kabul etmez. Bu üç günahın ötesindekiler, iyilikleri yıkıp boşa çıkarmazlar.”⁸⁰

Buhârî’nin bab başlığındaki “amellerin boşa gitmesi” ifadesi hakkında şârihler benzer izahlar yapmıştır. Kirmânî, Buhârî’nin “günahlarla amellerin boşa çıkması” ifadesiyle kasdettiği şeyin Mu’tezile’nin görüşünden farklı olduğunu belirtmiş, Mu’tezile’nin görüşünün “Küfür, ihlâssızlık veya başka bir şeyle amellerin boşa çıkması.” olduğunu söylemiştir. Görüşüne dayanak teşkil etmesi sebebi ile Nevevî’nin “Amellerin boşa çıkmasından murat, imanın noksanlaşması (azalması) ve bazı ibadetlerin iptal edilmesidir, küfür değildir. Çünkü insan ancak itikadı sebebi ile ya da onun küfrü gerektirdiğini bilerek yaparsa kâfir olur. Şayet küfür olduğunu bilmezse, bu durumda “ameli boşa gider” sözünden kasıt,”

⁷² Muhammed 47/33.

⁷³ el-Hucurât 49/2.

⁷⁴ el-Bakara 2/264.

⁷⁵ Buhârî, “Mevâkîtü’s-salât”, 15 (553).

⁷⁶ Müslim, “Birr ve Sıla”, 137.

⁷⁷ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, thk.Hamed b. Abdillâh-Muhammed b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd Nâşirûn, 1425/2004), 2/158 (3461).

⁷⁸ el-Mâide 5/5.

⁷⁹ el-Bakara 2/264.

⁸⁰ Ebû Hanife, *el-Âlim ve’l-müteallim*, 46 (Mustafa Öz, İmam-ı Azam’ın Beş Eseri (İstanbul İFAV Yayınları, 2009) içerisinde)

amelinin sevabı boşa gider” demektir.” dediğini aktarmıştır.⁸¹

İbn Hacer, bu konuda şu açıklamaları yapmıştır: “Bu konu özel olarak Mürcie mezhebinin görüşünü reddetmeye yöneliktir. Mürcie, “ertelemek” anlamında olan “irca” kelimesinden türetilmiştir. Çünkü onlar amelleri imandan ayırarak bir anlamda ertelemekte ve şöyle demektedirler: “İman kalp ile tasdikten ibaretir”. Onların çoğunluğu imanın dille söylenmesini de şart koşmamışlardır. Bu mezhepte olanlar isyankârlar için de kâmil anlamda iman isminin söz konusu olacağını söyleyerek şöyle demişlerdir: “İmanla birlikte hiçbir günahın zararı olmaz”. Onların görüşleri usul kitaplarında bilinmektedir. Amelinin iptal edilmesi Kişinin işlediği amelinin sevabından mahrum kalması demektir. Çünkü kişi yalnızca halis olarak yaptığı amellerin sevabını alır. Bu konuda son söz şudur: İptal iki türlüdür: 1. Bir şeyden dolayı bir şeyin iptal olması ve birinin diğerini tamamen gidermesi. Örneğin küfür imanı, iman da küfrü iptal eder. Bu her iki bakımdan da kesin bir iptaldir. 2. Dengenin iptal olması: İyiliklerle kötülükler teraziye konulduğunda iyilikleri ağır basan kurtulur. Kötülükleri ağır basanın durumu Allah'ın dilemesine kalır: Dilerse bağışlar, dilerse azap eder. Amelin Allah'ın iradesine bağlı hale gelmesi bir açıdan iptaldir. Çünkü bir menfaati ihtiyaç anında durdurmak onu iptal etmektir. Cehennemden çıkıncaya kadar azap etmek ise bundan daha şiddetli bir iptaldir. Her ikisinde de göreceli bir iptal söz konusu olup buna mecazen iptal denilmiştir. Bu hakiki anlamda bir iptal değildir. Çünkü kişi cehennemden çıkarılıp cennete sokulunca, yaptığı amellerin sevabı kendisine döner. Bu, iki tür iptali birbirine eşit görerek günahkâr kişinin kâfir olduğuna hükmedenlerin-ki Kaderîler'in büyük çoğunluğu bu görüştedir-görüşüne aykırıdır.”⁸²

III. Şârihlerin Hadise Getirdikleri Yorumlar

Buhârî'nin *İmân*, *Edeb* ve *Fiten* bölümlerinde yer verdiği bu rivâyet, onun iman-amel ilişkisi konusundaki kanaatinin delilleri içerisinde yer almaktadır. Hadiste Mürcie hakkında sorulan bir soruya, “Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür” hadisi ile cevap verilmektedir. Bu soru ve cevap, bu hadis ile Mürcie'nin “İmanla birlikte günahlar Mü'mine zarar vermez” şeklindeki kanaatinin sünnete aykırılığının ortaya konmaya çalışıldığını göstermektedir. Burada, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine şerh yapan alimlerden bir kısmı ile Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i şârihi Nevevî'nin rivâyet alakalı yorum ve değerlendirmelerini ele alacağız.

A. Hattâbî (v. 388/998)

Hattâbî, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine ilk şerh çalışmasını yapan kişidir. Daha sonraki şârihler de onun açıklamalarını dikkate almış, ondan nakiller

⁸¹ Bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 1/427.

⁸² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/110.

yapmışlardır. Hattâbî bu rivâyeti şerh ederken, isnadı hakkında herhangi bir değerlendirilmede bulunmamış, küfür ve fâsıklık kavramları hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Hattâbî'ye göre hadisteki "küfür ve fâsıklık" hükmü, herhangi bir te'vile ihtiyaç duymadan Müslüman bir kişiye söven veya onu öldüren kişi hakkındadır. Aksi halde durum farklıdır. Kâfirlerin fiillerinden herhangi bir fiili işleyen, ya da işlediği fiil kâfirlerin fiiline benzetilen kişiler hakkında kullanılan fâsıklık veya küfür nitelemeleri bu hükmün dışında kalır. Nitekim sahabeden Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yaptığı hazırlığı Kureyş'e mektup yazarak bildiren Hatîb b. Ebî Beltea'yı münâfıklıkla itham etmiştir. Hz. Peygamber, Bedir ashâbından olması sebebi ile Hz. Ömer'i ikaz etmiş, münâfıklıktan beri olduğunu söylemiş, Hz. Ömer de daha sonra özür beyan etmiştir. Çünkü onun yaptığı şey, Hz. Peygamber'e tuzak kuran, ona karşı Kureyş'in kâfirlerine yardım eden münâfıkların fiiline benzemektedir. "Onu öldürmek küfürdür" sözüne gelince, bu kanını helal görmesi, İslâm'ın onun canını koruma altına aldığını ve onu öldürmeyi haram kıldığını kabul etmemesi durumda olur. Bu anlayış, Allah'ın haksızca Müslümanların kanını akıtmayı haram kılmadığı inancına götürür. Kim, üzerinde icma olmuş dini emirlerden herhangi bir şeyi inkâr ederse, kâfir olur. Bu hadis ile bu manada gelen hadisler, yaptıkları fiilleri kâfirlerin fiillerine benzeyenler için te'vil edilmiş, yani bu durumda olanlar için hadislerde "küfür" veya "fâsıklık" nitelemesi yapılmıştır. Bu tür fiil işleyen, dinden çıkıp kâfir olmaz. Ancak bu hadiste bu fiili ve küfre benzemesine yönelik bir kınama, ondan sakınması ve yaptığı şeyi helal görmemesi için yapana sert bir uyarı vardır. Şayet 'Sövmek ve savaşmak birdir. Sahibini fâsik yapar, kâfir yapmaz. Neden birincide fâsıklık, ikincisinde küfür" tabiri kullanılmıştır?' dersen, biz de deriz ki, 'Çünkü ikincisi daha ağırdır, ya da kâfirlerin ahlakına daha fazla benzemektedir.'⁸³

B. İbn Battâl (v. 449/1057)

İbn Battâl, Ebû Vâil'in bu hadisi Mürchie'nin "Müslümana sövmeyi fâsıklık, onu öldürmeyi küfür olarak görmemek, büyük günah işleyeni fâsik saymamak" görüşünü reddetmek için naklettiğini ve onların bu görüşünün Hz. Peygamberini sözüne aykırı olduğunu belirtmiştir. İbn Battâl'a göre, Hz. Peygamber'in "Onunla savaşmak küfürdür" sözünden kastı, Allah ve Rasûlünü inkâr etmek değil, Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkını inkâr etmektir. Zira Allah Müslümanları kardeş kılmıştır. Aralarını bulmayı ve onlara yardım etmeyi emretmiştir. Allah'ın elçisi de birbirleri ile ilişkilerini kesmekten nehyetmiş ve "Mü'minin Mü'mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sınıksız kenetleyip tutan binalar gibidir."⁸⁴ buyurmuştur. Birbirleri ile savaşmaktan (birbirlerini

⁸³ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân, (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kura, 1409/1988),176-179.

⁸⁴ Buhârî, "Salat", 88; Müslim, "Birr ve Sıla", 65.

öldürmekten) nehyetmiş ve bize böyle yapan kişinin Müslüman kardeşinin hakkını inkâr ettiğini haber vermiştir. Hz. Peygamber'in "Onunla savaşmak küfürdür" sözündeki "muktele" fiili, "müşareket, el uzatmak ve saldırmak" manasına hamledilir. Namaz kılan kişinin önünden geçen kimse hakkında "ona (işaret ile) engel olsun, şayet bununla engel olamazsa onu eliyle güç kullanarak engel olsun (felyukâtilhu)"⁸⁵ buyurduğu gibi. Hz. Peygamber namaz kılanın önünden geçen kimsenin kanının helal olduğunu murad etmemiş, ancak güç ve kuvvet kullanarak ona engel olmayı kasetmiştir. Bizim sözümüzün doğruluğunun delili de Ehl-i Sünnet'in "Müslümanın Müslümanı katletmesi onu imandan çıkarıp kâfir yapmaz" şeklindeki icmasıdır.⁸⁶

C. Kirmânî (v. 786/1384)

Kirmânî, Mürchie'yi "ameli te'hir edenler", "küfür ile beraber taat fayda vermediği gibi, imanla beraber günah zarar vermez" diyenler diye tanıtmış, hadisin senedindeki raviler hakkında bilgi vermiştir. "Sibâb" kelimesinin mufâale babında "sebb" manasına geldiğini belirten Kirmânî, bunun manasının da bir insanın ırzı konusunda hoşlanmadığı şekilde konuşmak" olduğunu belirtmiştir. "Fusûk" kelimesini ise "Allah'a itaatten ayrılmak" olarak tanımlamış, "kitâl" kelimesinin "mukâtele" anlamına geldiğini, bu kelimenin karşılıklı hasımlaşmak manasında "muhâseme" olabileceğini de söylemiştir. İbn Battâl'dan "Küfürden kast, dinden çıkmak değildir. Müslümanların haklarını küfrandır. Çünkü Allah Teala onları kardeş kılmış, aralarını ıslah etmeyi emretmiş, Hz. Peygamber onların birbirleri ile ilişkilerini kesmelerini ve birbirleri ile savaşmalarını yasaklamıştır. Bunu yapanın Müslüman kardeşinin hakkını inkâr ettiğini (küfr) haber vermiştir." sözlerini aktarmış, daha sonra "Ben de derim ki, ya da küfürden murad, onun kötülüğünden veya kâfirlerin fiillerine benzemesinden dolayı küfür ile te'vil edilmesidir." diyerek izah etmiştir.⁸⁷

D. İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449)

Sibâb: (Sebbe fiilinden) Mastardır. İbrâhim el-Harbî, Sibâb'ın sebb'den daha şiddetli olduğunu söylemiştir. "Sebb", bir kişi hakkında onda olan veya olmayan bir şeyi söylemek böylece onu ayıplamak demektir. Başkaları ise, buradaki "sibâb", savaşmak gibidir. Karşılıklı yapmayı gerekli kılar, demiştir. Rivâyetlerin çoğunluğunda "Müslim" şeklindedir. Ahmed b. Hanbel'in Şu'be < Gunder rivâyetindeki metin "Mü'min" şeklindedir. Sanki o mana ile rivâyet etmiştir.

Fısk: Sözlükte "çıkılmak" demektir. Dinde ise "Allah ve Resûlü'ne itaatten çıkılmak" anlamına gelir. Dinî istilahta, isyanın en şiddetlisine bu isim verilir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir."⁸⁸ Bu

⁸⁵ Buhârî, "Salât", 100 (509).

⁸⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*, 1/110-111.

⁸⁷ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/189-190.

⁸⁸ el-Hucurât, 49/7.

hadis Müslümanın hakkını yüce saymayı, haksız yere ona söven kişinin fasıklığına hükmedileceğini ifade etmektedir. Bu, Mürcie mezhebini reddetmeyi gerektirir. Bundan Ebû Vâil'in onlar hakkındaki soruya verdiği cevabın uygunluğu anlaşılır. O şöyle demiş olmaktadır; Hz. Peygamber şöyle şöyle dediği halde onlarla savaşmak nasıl hak olabilir?

"Onunla savaşmak küfüdür" ifadesine gelince, şu söylenebilir: "Bu hadis Mürcie mezhebini reddetse bile hadisten ilk anda anlaşılın anlam, büyük günahlardan dolayı insanların kâfir olduğunu söyleyen Haricîleri desteklemektedir". Buna şu şekilde cevap verilir:

a. Bid'at mezhebinde olan kişiyi reddetmedeki mübalağa bunu gerekli kılmıştır. Bu hadiste Haricîleri destekleyen bir unsur yoktur. Çünkü hadisten, ilk anda anlaşılın şey kastedilmemektedir. Savaşmak, sövmekten daha şiddetli olunca - çünkü savaş kişinin ölümüne yol açar savaş fık sözcüğünden daha şiddetli bir sözcük olan küfür sözcüğü ile ifade etti. Hz. Peygamber bununla insanı dinden çıkararak inkarcılığı kastetmemiş, aşırı bir biçimde bundan sakındırmak için buna küfür demiştir. Bu konuda bunun benzeri bir şeyin insanı dinden çıkarmadığı temel kuralına dayanmıştır. Bu temel kurallara örnek olarak şefaaf ile ilgili hadisi ve şu âyeti verebiliriz: "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları dilediği kişi için bağışlar."⁸⁹ Buna "günahların cahiliye işlerinden olduğu" konusunu açıklarken işaret etmiştik. **b.** Diğer bir ihtimale göre Müslümanla savaşmaya küfür denilmesi, bunun küfre benzemesinden dolayıdır. Çünkü Müslümanla savaşmak kâfirin yapacağı bir iştir. **c.** Şöyle de denilmiştir: Burada küfür kelimesinin sözlük anlamı olan "örtmek" kastedilmiştir. Çünkü Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı ona yardım etmektir ve eziyet değil. Kişi onunla savaştığında bu hakkın üzerini örtmüş olur. Üçüncü görüşün aksine ilk ikisi Buhârî'nin kastına ve bunu yapmaktan sakındırmaya daha uygundur. **d.** Diğer bir görüşe göre Hz. Peygamber bu uğursuz fiilin sonunda insanı küfre götüreceğinden hareketle buna küfür demiştir. Bu ihtimal zayıftır. **e.** Hadiste ifade edilen küfrü Müslümanla savaşmayı helal sayana hamletmek dördüncüden de uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu konu başlığına uymamaktadır. Şayet bu kastedilmiş olsaydı Müslümana sövmek ile onunla savaşmak arasında bir fark kalmazdı. Çünkü, geçerli bir yoruma dayanmaksızın Müslümana lanet etmek de küfüdür. Ayrıca bu, geçerli bir yoruma dayanmaksızın bunu yapan kişiye yorulur.

Bu hadise benzeyen diğer bir hadis de Hz. Peygamber'in şu sözüdür: "Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirler haline dönmeyin".⁹⁰ Bu hadiste geçen kâfirler kelimesi hakkında da yukarıdaki ihtimaller söz konusudur. Bu konu Fiten bölümünde gelecektir. Yine bunun bir benzeri de şu âyettir: "Bunun ardından sizler, (verdiğiniz sözün tersine) birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı bileşiyorsunuz.

⁸⁹ en-Nisâ, 4/48 .

⁹⁰ Buhârî, "ilim", 43 (121); Müslim, "İmân", 65; Ebû Dâvud, "Evvelü Kitâbi's-Sünne",16 (4686).

Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde (hem çıkarıyor hem de) size esirler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık; Kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmeştir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir.⁹¹ Âyeti, işin büyüklüğünü belirtmek için bazı amellere küfür adı verildiğini göstermektedir. Müslim'de yer alan "Müslümana lanet etmek onu öldürmek gibidir"⁹² hadisine gelince, söz konusu hadis buradaki hadise aykırı değildir. Çünkü kendisine benzetilen, benzeyenin üstündedir. İkisinin ortak olduğu nokta etki bakımından ikisinin de son dereceye varmasıdır. Lanet etmek insanın kişiliğine, öldürmek canına karşı son derece kötü bir saldırdır.⁹³

E. Bedrüddîn Aynî (v. 855/1451)

Hadisin isnadında yer alan râviler hakkında ayrıntılı bilgi veren Aynî, rivayetini yer aldığı kaynakları da belirtmiştir. Aynî'ye göre "sebb" kelimesi "sövmek, hakaret etmek", "insanın ırzı hakkında ayıplayacağı şeyler söylemek" demektir. "Sibâb" kelimesi isimdir. "Fusûk" kelimesi ise mastardır. Âyette ifade edildiği gibi "haktan çıkmak, Rabbine itaatten çıkmak" anlamına gelir. el-Leys, "Fısk, Allah'ın emrini terk etmek, günaha meyletmektir" demiştir. "Fusûk" kavramı hakkında Ebû'l-Heysen "Şirk olur, günah olur" izahı yapmıştır. Hadiste geçen "kıtâl" kelimesi, "mukâtele", yani savaşmak demektir. "Düşmanlık beslemek" anlamı da vardır. "Ebû Vâil'e Mürcie'yi sordum" sözünün anlamı, "Ebû Vâil'e Mürcie taifesini sordum: Onlar görüşlerinde isabet mi etmişlerdir, yoksa hata mı etmişlerdir." demektir. Bundan dolayı Ebû Vâil Zübeyd b. el-Hâris'e cevabında Abdullâh bana Hz. Peygamber'in "Müslümana sövmek fâsıklık, onunla savaşmak küfürdür" dediğin nakletti" demiştir. Yani onlar, hatalıdır. Zira onlar Müslümana sövmeyi fâsıklık, onunla savaşmayı küfür, büyük günah işleyeni de fâsik olarak görmezler. Hz. Peygamber, onların düşüncesinin aksini söylemiştir. Bu da onların hatalı ve dalalette olduklarına delalet eder. Hadisin zahirinin büyük günah işleyeni tekfir eden Hâricilerin görüşünü desteklediği söyleyenlere gelince, biz bunu doğru görmeyiz. Zira Hz. Peygamber "Ve onunla savaşmak küfürdür" derken dinden çıkmak anlamındaki küfrü kastetmemiş, sakındırmakta mübalağa için "küfür" kelimesini kullanmıştır. Ehl-i Sünnet, Mü'minlerin birbirleri ile savaşmaları veya diğer günah işlemeleri sebebi ile tekfir edilemeyeceği konusunda icma etmiştir. Müslümanı öldürme fiili, küfre benzediği için küfür isminin verildiği de söylenmiştir. Çünkü Müslüman ile savaşmak, kâfirin işidir. Bundan muradın sözlük anlamında küfür olduğu da söylenir. O da "örtmek" de-

⁹¹ el-Bakara, 2/85.

⁹² Müslim, "İmân", 110.

⁹³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1421/2000), 1/150-151.

mektir. Çünkü Müslümanın Müslüman üzerinde ona yardımcı olmak, sıkıntısını gidermeye çalışmak gibi hakkı vardır. Onunla savaştığı zaman, ondaki bu örtüyü üzerinden çekmiş olur.⁹⁴

F. İbn Receb el-Hanbelî (v. 795/1393)

İbn Receb el-Hanbelî, Ebû Vâil'in bu hadisi, amelleri imana dahil etmeyen Mürcie'ye reddiye olarak zikrettiğini söyler. Zira hadis, Müslümanlarla savaşmak gibi bazı amellerin küfür olarak isimlendirilebileceğine, bazı amellere "iman", bazı amellere ise "küfür" isminin verilebileceğine delalet etmektedir. Mürcie fukahâsından⁹⁵ bazıları bu hadisi rivâyet etmesi hususunda Ebû Vâil'i itham etmiştir. Oysa Ebû Vâil, itham edilecek birisi değildir. Aksine o, güvenilir ve adil bir kimsedir. Bu hadisi onunla birlikte İbn Mes'ûd'dan Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebu'l-Ahves ve Abdurrahmân b. Abdullâh b. Mes'ûd da rivâyet etmiştir. Ancak bunlar arasında mevkûf olarak rivâyet edenler de vardır. Yine bunu Hz. Peygamber'den Sa'd b. Ebî Vakkâs ve başkaları rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber'in "Benden sonra birbirlerinin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin" buyruğu da bu hadise benzemektedir. Bazı fiillerin küfür ya da iman olarak isimlendirilmesi hususunda başka yerlerde yeteri kadar söz söylenmişti. Ben Kur'ân'da Mü'min ile savaşa küfür isminin verilmesini destekleyen bir âyet gördüm.⁹⁶ Bu âyette anlatılmak istenen şudur: Allah kitap ehline birbirlerini öldürmelerinin ve birbirlerini yurtlarından çıkarmalarını haram kılmıştı. Yahudiler ise Medine'de Evs ve Hazrec ile anlaşmalıydı. Yani Evs ve Hazrec ile Yahudiler arasında bir savaş çıktığı zaman Yahudilerin her bir fırka Evs ya da Hazrec'ten hangisi ile anlaşmalı ise, düşmanlarına karşı ona yardımcı oluyordu. Onları Evs veya Hazrec ile birlikte öldürüp yurtlarından çıkarıyordu. Halbuki bu daha önce onlara kitaplarında haram kılınmıştı. Bunu ikrar etmiş ve buna şahitlik etmişlerdi. Bundan sonra o Yahudilerin esir edilmesinden sonra kitaplarında kendilerine emredilene uygun olarak onlarla savaşanlara fidye verirdi. Zira kitaplarında kendilerine esirlerin fidyelerini ödemeleri emredilmişti. İşte Allah kardeşleri adına

⁹⁴ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhâri* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001), 1/432-435.

⁹⁵ Mürcie fukahâsı: İmanı dilin ikrarı, kalbin tasdiki olarak gören, artıp eksileceğini kabul etmeyen, amelleri imana dahil etmeyen görüş sahibi fakihlerdir. Ebû Hanîfe, amelleri imanın bir parçası olarak görmediği için Mürcie'den sayılmıştır. Ancak şurasını belirtmek gerekir ki, Ebû Hanîfe'ye göre günahlar imana zara verdiği, gibi, iyi ameller de imanı güçlendirir. Ebû Hanîfe'ye göre işlenen günahlar mü'mine zarar verir. Günah işleyen kişi Cehennem girer. Ancak dünyadan iman ile ayrılan kişi Cehennem'de ebedi kalmaz. Ebû Hanîfe, Mürcie'nin iyiliklerin makbul, kötülüklerin affedildiği görüşüne katılmamıştır. Ona göre iyilik ve kötülüğün karşılığı vardır. Allah'a şirk koşmak ve küfür dışında günah işleyen kişi tevbe etmeden mü'min olarak ölürse, onun durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse affeder, dilerse cezalandırır. Bk. Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, 57 (Mustafa Öz, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri içerisinde).

⁹⁶ Bk. el-Bakara 2/83-85.

fidye ödemelerini Kitaba iman olarak, onları öldürmelerini ve yurtlarından çıkarmalarını da kitabı inkâr olarak isimlendirdi. Görüldüğü üzere bu âyet savaşmanın veya yurttan çıkarılmanın haram kılınmış olduğu takdirde küfür olarak isimlendirileceğine, bazı taatleri yapmaya da iman isminin verileceğine delalet etmektedir. Çünkü Allah onların esirlerin fidyelerini ödemelerine iman ismini vermiştir. Bu güzel bir çıkarımdır. Müfessirlerden buna itiraz eden birine rastlamadım.⁹⁷

G. Kastallâni (v. 923/1517)

Kastallâni, “Bu hadiste Müslümanın hakkının yüceliği ve ona söven hakkında fâsıklık hükmü vardır” dediği hadisin ricalinin tamamının an’ane ile veya tekil veya çoğul olarak rivâyet etmekle birlikte Basralı, Vâsıtlı ve Kûfeli değerli imamlar olduğunu belirterek isnadın sağlamlığına vurgu yapmıştır. Hadisin Buhârî tarafından *Edeb*, Müslim ve Tirmizî tarafından *Îmân*, Nesâî tarafından *Muhârebe* bölümlerinde zikredildiği bilgisini vermiş ve Tirmizî’nin rivâyet hakkında “hasen sahih” dediğini aktarmıştır. Kastallâni’nin hadis ile alakalı değerlendirmeleri de diğer şârihler ile benzerlik göstermektedir:

“Sibâb” kelimesi, “şetm” anlamına gelmektedir. O da Müslümanın ırzı hakkında onu ayıplayacak ve onu üzecek şey söylemek demektir. “Fusûk” ise, günah (fucûd) ve haktan ayrılmak demektir. Bunun müfâale babından olması da muhtemeldir. Yani, karşılıklı olarak birbirlerine sövmeleri fâsıklıktır. “Onunla savaşmak” küfürdür. Hz. Peygamber Müslümanı söven hakkında fâsıklık hükmü, onunla savaşan hakkında kâfirlik hükmü vermişken, onların “büyük günah işleyen fâsık değildir” şeklindeki görüşlerinin doğru olduğuna nasıl hükmedilebilir? Böylece onların hatalı oldukları ve Zübeyd’in onlar hakkında sorduğu soruya Ebû Vâil’in cevabının uygunluğu bilinmiştir. Buradaki küfürden maksat, hakiki manası “dinden çıkmak” olan küfür değildir. Ya da küfre benzemesi sebebi ile öyle isim vermiştir. Zira, Müslümanla savaşmak, kâfirin işidir. Ya da sözlük anlamda küfürdür, ki o da örtmek demektir. Çünkü o, Müslümanı öldürmekle onun kendi üzerindeki olan yardım, destek ve eziyet etmekten sakınma haklarını örtmüş/gizlemiştir.⁹⁸

H. Nevevi (v. 676/1277)

Müslim’in en meşhur şârihi Nevevi, “Sibâb” kavramının sözlükte hakaret etmek, bir insanın namusu hakkında onu ayıplayan söz söylemek; “fısk” kelimesinin ise “çıkılmak” demek olduğunu söylemiş ve buradaki çıkmaktan kastın şeriate göre itaatten çıkmak (ayrılmak) demek olduğunu ifade etmiştir. Ehl-i hakka göre Müslümanı öldürmenin bu işi helal görmedikçe kişiyi dinden çıkaran küfür olmadığını, hadisin farklı şekillerde te’villerinin olduğunu belirtmiştir. Bu te’villere göre, küfür hükmü onu helal sayan içindir. İkinci te’vile göre küfür, iyilik ve ihsana karşı nankörlüktür, inkâr küfürü değildir. Üçüncü te’vile göre, şer oldu-

⁹⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu’l-bâri ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, 1/185-186.

⁹⁸ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallâni, *İrşâdü’s-sâri şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416/1996), 1/200.

ğundan dolayı küfre te’vil edilir. Dördüncüsü, kâfirlerin fiiline benzer bir fiil yapmak gibidir. Müslümana haksızca hakaret edip sövmek ümmetin icması ile haramdır, bunu yapan kişi de Hz. Peygamber’in haber verdiği gibi fâsıktır.⁹⁹

Nevevî’nin hadiste geçen kavramlarla alakalı değerlendirmeleri diğer şârihlerin değerlendirmeleri gibidir. Ona göre de fâsiklık, dinden değil, itaatten çıkmak/ayrılmak demektir. Müslümanı öldürmek, bu işi hela görmedikçe kişiyi kâfir yapmaz. Hadisteki küfür ifadesi, farklı şekillerde te’vil edilmiştir. Nankörlük anlamındadır. Ya da, şer bir fiil olduğu veya kâfirin fiiline benzediği için bu fiile küfür nitelemesi yapılmıştır.

IV. Sonuç

“Müslümana sövmek fâsiklık, öldürmek küfürdür” hadisi Ebû Dâvud dışındaki kütüb-i sitte musannifleri ile Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilmiştir. Kütüb-i tis’a dışında kalan başka kaynaklarda da aynı ifadelerle yer almaktadır. Hadisin sıhhat değerlendirmesi konusunda alimler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmamıştır.

Hadis, Müslümanların birbirlerine hakaret ve saygısızlık etmemeleri, onur kırıcı söz ve eylemelere girişmemeleri, birbirleri ile savaşmamaları konusunda Hz. Peygamber’in yaptığı çok önemli bir uyarıdır. Hadis metninde geçen fâsiklık ve onun sebebi olan Mü’min’e hakaret konusunda da hadis şârihleri benzer şeyleri söylemişler ve Müslümana hakaret edip sövmenin büyük günah olup, bu fiilin sahibini fâsik yaptığı hükmünde birleşmişlerdir. “Küfür” ifadesi hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır.

Hadis metnindeki “küfür” ifadesi, zahiren Hâricîlerin “Büyük günah işleyenin kâfir olduğu” şeklindeki iddiasına delil teşkil etmektedir. Bâzi şârihler hadiste kastedilen küfrün, Müslüman ile savaşmayı-ya da onu öldürmeyi- helal gören kişiler için geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak hadis şârihlerinin çoğunluğuna göre burada kastedilen küfür, “imandan çıkmak” manasındaki küfür değildir. Bu hadis, Hz. Peygamberin Mü’minlerin birbirleri ile savaşmamaları, birbirlerini öldürmemeleri konusunda yaptığı bir uyarıdır. Ancak bu uyarıda mübalağa yapmış ve bu ifadeyi kullanmıştır. Yine bazı şârihlere göre Müslümanların birbirlerini öldürmeleri, kâfirlerin fiillerine benzediği için küfür ifadesi kullanılmıştır. Hadisteki küfür ifadesini bu kelimenin sözlük anlamına hamlenden şârihlere göre Müslümanların birbirleri üzerinde yardımcı ve destek olmak, karşılıklı eziyet verici şeyleri yapmamak gibi hakları vardır. Müslümanların birbirleri ile savaşmaları, birbirlerini öldürmeleri bu haklarını görmemek, üzerini örtmek anlamına geldiği için, bu fiili işleyenler hakkında küfür ifadesi kullanılmıştır.

⁹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Ammân: Beytü’l-Efkâr ed-Devliyye, ts.), 138.

Hadis, imanı “kalbin tasdiki ve fiil” olarak tanımlayan Buhârî tarafından, Mürcie’nin “iman ile birlikte masiyetin imana zararı yoktur” şeklindeki iddiasına karşı bir delil olarak zikredilmiştir. Ameli imanın bir parçası saymamakla birlikte, ikisi arasında doğrudan bir ilişki olduğu, amelleri terk etmenin imana etkisi olduğu kanaatini taşıyan Buhârî bu rivâyete kendi görüşünün dayanak ve delilleri içerisinde yer vermiştir.

İman amel-ilişkisi konusundaki farklı kanaatler, hadislerinin anlaşılmasında en önemli etkindir. Şârihler de amel-iman ilişkisini bütün-parça ilişkisi olarak değil de kemaliyet yönüyle ele alıp değerlendirmişler, bu hadisi yorumlarken o hususu öne çıkarmışlardır. Şârihlerin ortak kanaati, Mürcie’nin bu konudaki kanaatinin isabetli olmadığı şeklindedir. Ancak, özellikle Mürcie ismini zikredilmiş olması, Ebû Hanîfe’nin çok sayıda hadisçi tarafından Mürcii olmak ile itham edilmesi, rivâyetin seçiminde ve *Kitâbü’l-Îmân*’da zikredilmesinde bu ön kabülün etkili olduğu şüphesini beraberinde taşımaktadır.

“Müslümana Sövmek Fâsıklık, Onu Öldürmek Küfürdür” Hadisi Üzerine Bazı Mülâhazalar”

Özet: Kur’an’da yetmişden fazla âyet ile çok sayıda hadiste iman ile sâlih amelin birlikte zikredilmesi, iman ile amel arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yine bazı günahlarla birlikte küfür, şirk ve fâsıklık gibi nitelemelerin yapılmış olması, meselenin bir başka boyutuna işaret etmektedir. İman-amel ilişkisi konusundaki âyet ve hadisler, İslâm alimleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmış, buna bağlı olarak farklı iman tanımları ve iman-amel ilişkisi telakkileri ortaya çıkmıştır. Bu makalemizde “Müslümana sövmek fâsıklık, onu öldürmek küfürdür” hadisi iman-amel ilişkisi kapsamında incelenecektir. Hadisin (*kütüb-i tis’a*’da) kaynak araştırması yapılacak daha sonra da hadisin anlaşılmasına yönelik şârihlerin değerlendirmeleri ve bu değerlendirmelerdeki ortak veya farklı noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Hadis hakkında tüm şârihlerin değerlendirmeleri makalemiz sınırlarını aşacağından, Hattâbî, İbn Battâl, Kirmânî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedrüddîn el- Aynî, İbn Receb el-Hanbelî ve Kastallânî gibi Buhârî şârihleri ile Müslim’in en meşhûr şârihi Nevevî’nin değerlendirmeleri ele alınacaktır. Son olarak da hadisten çıkarılacak fıkhi hükümler ile bu ameliye esnasında mezhebi temayüllerinin etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Atf: Necdet AYDOĞDU, “Müslümana Sövmek Fâsıklık, Onu Öldürmek Küfürdür” Hadisi Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/2, 2021, ss. 339-360.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Mezhep, Yorum.